

14. Сміт Е. Національна ідентичність / Ентоні Д. Сміт. – К. : Основи, 1994. – 224 с.
15. Философский энциклопедический словарь (ФЭС). – М. : «Советская Энциклопедия», 1983. – 840 с.

УДК 821.161.2(477.83)

*Лілія ЯВІР,
м. Дрогобич*

«З ХРЕСТА ПЛИВУТЬ ВСІ НАШІ СИЛИ» (СИМВОЛІКА ЛЕКСЕМИ ХРЕСТ У ПОЕЗІЇ ІВАНА ФРАНКА)

У статті досліджено й проаналізовано символічне навантаження лексеми хрест у поезіях Івана Франка. Основну увагу акцентовано на особливостях авторського переосмислення, розгортання і збагачення символічних рядів аналізованої лексеми.

Ключові слова: *символ, релігійна символіка, хрест.*

Yavir L. «From Cross All Our Strengths Arise» (Symbolical Meanings of the Term ‘Cross’ in Ivan Franko’s Poetic Writings). In the article we have studied and analyzed the symbolical meanings of the term ‘Cross’ in Ivan Franko’s poetic writings. The main stress was placed on the author’s individual manner, which aims to represent principal symbolic constants of the term under analysis.

Key words: *symbol, religious symbolism, cross.*

Явир Л. «С креста плывут все наши силы» (Символика лексеми крест в поэзии Ивана Франко). В статье исследована и проанализирована символическая нагрузка лексеми креста в стихах Ивана Франко. Основное внимание акцентировано на особенностях авторского переосмысления, развертывания и обогащения символических рядов рассматриваемой лексеми.

Ключевые слова: *символ, религиозная символика, крест.*

Постановка проблеми. У дослідженні «Із секретів поетичної творчості» Іван Франко підкреслював, що кожен поет вносить у скарбницю поезії не тільки свою суму освіти, думок, досвідів та спостережень, але ще в більшій мірі свою суму чуття, болу і радощів, окремішності свого темпераменту, свій особистий світ з його добрими і злими прикметами, свій сміх, свої сльози, свою жовч і свою кров [12, 45–119]. Варто додати: у цю скарбницю Франко привніс і свою неперевершену символіку, що

в більшості випадків послужила художнім перифразом до щойно процитованої сукупності атрибутів художнього ремесла.

У вивченні Франкового мовного дивосвіту маємо безперечні досягнення, однак символіка творів митця досліджена найменше (всього кілька статей). Саме тому ця проблема є надзвичайно перспективною.

Аналіз досліджень. Філософське осмислення символу бере початок ще від Платона. Вагомі дослідження символу та символіки здійснено К. Юнгом, С. Аверинцевим, О. Лосєвим, Г. Гегелем, В. Ф. Шеллінгом, В. фон Гумбольдтом, З. Фройдом, Г. Гадамером, Е. Сепіром та ін. Не стояли осторонь цієї проблеми й українські дослідники: Г. Сковорода, М. Костомаров, О. Потебня. Сьогодні над проблемою символу в українському мовознавстві та літературознавстві активно працюють такі дослідники, як О. Потапенко, М. Дмитренко, В. Коцур, В. Кононенко, В. Жайворонок та ін. Що ж стосується дослідження символіки Франкових творів, то тут варто згадати імена М. Гольберга, З. Гузара, М. Шалати, Т. Біленко, О. Дея, Т. Бовсунівської, Л. Сеника, П. Салевича, В. Корнійчука, О. Багана, Л. Полюги, Б. Тихолоза, І. Дмитрів та ін. Однак лінгвістичного дослідження символів Івана Франка ще немає.

У нашій роботі ми зосередимося на дослідженні релігійних символів, зокрема символу хреста, у поезії Івана Франка, оскільки в межах статті неможливо всебічно висвітлити символіку творів письменника.

Мета статті – визначити та проаналізувати символічне навантаження лексеми хрест у поезіях Івана Франка.

Виклад основного матеріалу. В усі часи Біблія виступала надзвичайно багатим джерелом символів. І, мабуть, мало знайдеться письменників, які б не припадали до цього джерела. Саме тому твори української літератури рясніють біблійною символікою, що свідчить не тільки про великий інтерес митців до цієї книги, а й про їх духовний світ.

Релігійна символіка, зокрема християнська, органічно й гармонійно вплітається в поетичний простір Івана Франка, є результатом його діалогу з Біблією, отже, – з Творцем.

У радянські часи, «комусь на користь чи в догоду», побачило світ надзвичайно багато публікацій, у яких І. Франка зображували затятим атеїстом і палким прихильником соціалізму. Цікаво, що подібні закиди письменникові робили не тільки після смерті, а й за життя, що, як слушно зауважив у передмові до тритомника творів митця професор М. Шалата, йому дуже боліло: «Звільнившись від памороку «соціалістичної пропаганди», – уже як віруючий християнин, Франко не виступає проти християнської релігії, віри в Бога. Та, виходячи з тези, що Бог не забороняє шукати істину в сумнівах, він прагне власним розумом дійти до

того – і людей просвітити, – де істинно Боже, а де людське. В останній рік життя поета медсестра Софія Моджейовська насмілилася запитати його: «Чи то правда, пане докторе, що ви, як люди кажуть, не вірите в Бога?». – «Ні! – відповів Франко. – Панно Зоню, я вірив і вірую в Бога не так, як ви всі. Ой, люди, ви мене не розумієте, й це мене найбільше болить!» [11, 22]. Ці слова свідчать про те, що митець не просто повернувся до християнства, а й ніколи від нього не відвертався, не був атеїстом – «я вірив і вірую в Бога».

Ще одним яскравим аргументом на користь Франка не-атеїста є його твори, у нашому випадку – поезії, які говорять самі за себе. У багатьох своїх поетичних текстах письменник веде діалог із Всевишнім, ділиться з Ним своїми думками і переживаннями, сумнівами і тривогами, шукає поради й опори, водночас, перепускає крізь призму свого світобачення, переосмислює релігійну символіку.

Сьогодні після падіння тоталітаризму відкрилися широкі можливості для відродження релігійної тематики в українській культурі, що передбачає актуалізацію багатой літературної спадщини українського народу в його сучасному духовному світі. Звідси – посилення дослідницького інтересу до сакральної символіки художніх текстів, оскільки вона є не тільки досконалим засобом накопичення й фіксації релігійних переживань та осмислення релігійного досвіду, а й відкриває реальний шлях богопізнання [2, 113].

Призначення біблійної символіки – подати вірянам в умовних образах зміст людського життя і смерті, моральні засади християнської віри. К. Юнг писав: «Головні символічні фігури будь-якої релігії завжди виражають певну моральну й інтелектуальну настанову». Біблійна символіка дуже багата, оскільки вся Біблія – це світ символів [9, 315]. Іван Франко щедро помережив свої поезії символами з Біблії. У межах статті неможливо висвітлити всю сакральну символіку поезій Франка, тому проаналізуємо тільки один образ-символ – хрест.

Хрест – один із найяскравіших репрезентантів біблійної символіки. Дослідники зазначають, що культ хреста був відомий ще задовго до прийняття християнства. Хрест як символ має тривалу історію і глобальне поширення. Археологічні розвідки засвідчують, що в Україні ще трипільці зверталися до цієї речі, але однозначно судити про її магічне чи культове призначення зараз неможливо. Хрест посідав важливе місце і в символіці європейсько-азійських етносів, зокрема знак хреста був поширений і в доколумбовій Америці, Австралії та Океанії. Тому можна висловити думку, що хрест у його символічному значенні міг бути прийнятим киеворусичами під час хрещення Володимиром не як щось зовсім чуже, оскільки

він був присутнім у духовному житті автохтонного населення цієї землі з прадавніх часів. Християнська догматика відносить хрест до тайн віри і наділяє його невичерпною кількістю смислів [8, 176-177].

Насамперед хрест є символом приналежності людини до християнського віросповідання, перемоги над смертю, надії на вічне життя і воскресіння, торжества духа над тілом. Хрест – це оберіг від хвороб, нещастя, саме тому перед початком кожної справи треба було перехреститися. У православної церковній традиції хрест розглядають як знаряддя рятівної смерті Ісуса Христа, символ Нового Завіту, перетину земного і небесного, що знаменує предковічну таїну сотворення світу. Вчені висувають різні думки щодо витоків символіки хреста. Вважається, що хрест символізував сонце, перехрестя, світове дерево, чотири сторони світу [8].

В. Жайворонок тлумачить хрест як символ вічного життя, оберіг від темних сил. Він теж схиляється до думки, що хрест був символ Сонця і вогню і виник ще задовго до прийняття християнства [4, 623].

Х. Керлот вважав, що хрест символізує поєднання протилежностей: позитивного і негативного, вертикального з горизонтальним, вищого з нижчим, життя із смертю [5, 271]. Така думка свідчить про те, що у семантиці символу хрест нашаровуються цілком суперечливі значення, цей символ містить у собі антитезу: він вживається на позначення радості і розпачу; страждання, терпіння і перемоги; ганьби і прославлення; смерті і воскресіння, вічного життя; важкої ноші, тягаря і духовного орієнтира; згуби, і спасіння; прокляття і благословення; гніву і прощення; втрати і віднайдення та ін.

І. Франко, безперечно, був глибоко ознайомлений із хрестологією. Хрест із його особливим символічним смислом пройшов призму поетичного мислення письменника і посів чільне місце в творах. Уже самі назви поезій, «Христос і хрест», «Хрест», «Хрест Чигиринський», свідчать про глибокий інтерес автора до хрестологічної тематики, його духовні пориви.

Для І. Франка хрест – це, насамперед, символ приналежності до християнства, ознака віри в Бога, духовне джерело, що додає сил на складних життєвих дорогах. Про це яскраво засвідчують рядки із поезії «Хрест»:

Хреста нас знаменем хрестили,
Ростем під знаменем хреста,
З хреста пливають всі наші сили
І віра наша пресвята [11, 88].

Цікаво, що в цій поезії І. Франко різнопланово висвітлює символічне наповнення аналізованої лексеми. Хрест тут виступає і як оберіг, захисник, заступник:

І під знаком хреста пречудним
Боролись наші предки все... [11, 88].

У наступних рядках лексема хрест набуває іншого семантико-символічного наповнення. За допомогою фраземи «нести хрест» автор актуалізує такі семи цього поняття, як страждання, тягар, важка життєва ноша, терпіння в ім'я чогось великого, біль, випробування духу:

І поступали шляхом трудним,
Як той, що тихо хрест несе [11, 88].

У цьому ж значенні хрест виступає і в поезії «SEMPER IDEM»:

Против рожна перти,
Против хвиль плисти,
Сміло аж до смерти
Хрест важкий нести [11, 124].

Лексичними індикаторами, що розкривають ці значення, виступають прикметники трудний, важкий.

У народній традиції хрест усимволізований як знак смерті, забуття, болісної втрати. Хрестами увінчували могили померлих. Іван Франко не міг залишатися осторонь таких міркувань:

І під знаком хреста лягали
Вони за віру в тьму могил... [11, 88].

Тут доречно згадати, що на зорі християнської віри багато перших її сподвижників прийняли мученицьку смерть саме через знак хреста, що засвідчувало їх відданість обраній вірі і готовність до самопожертви в ім'я Бога.

Якщо на початку поезії бачимо ще не зовсім чітку антитезу символічних значень лексеми хрест, то з кожним наступним рядком вона зростає, гіперболізується: хрест-символ смерті трансформується в хрест-символ вічного життя, радості та воскресіння:

І під знаком тим побіждали,
Як Той, що пекло побідив [11, 88].

Хрест – знак перемоги. Це духовний орієнтир, оберіг і провідник не тільки кожного християнина, а й всього народу, що заблукав у тьмі («Упали вороги, та тьмою / Покритий наш народ зістав, / І в тьмі, непевною ногою / Ступав, а сам, куди – не знав»):

Та знов хреста чудова сила
Проникла потрачений зор
І сонні душі пробудила,
Вказала нам святий прапор [11, 89].

Хрест є постійним супутником Ісуса Христа. Це одвічний символ страждань Бога-Сина, його мученицької смерті, розп'яття і водночас

символ воскресіння, торжества життя над смертю, добра над злом. У поезії «Коляда» хрест постає як уособлення великих мук, відкупної жертви Ісуса, болю (не тільки Спасителя, а і його матері):

Ой, як то було із первовіку, –
Гей, дай Боже! –
Як жиди Христа на муки брали,
На муки брали, на хрест розп'яли,
Пречиста Діва весь світ сходила;
Весь світ сходила, сина гляділа,
Гіркії сльози все проливала,
Білії ручки з жалю ламала [11, 84].

Таке ж символічне наповнення лексеми хрест бачимо і в однойменній поезії Івана Франка:

Серед поля край дороги
Стародавній хрест стоїть,
А на нім Христос розп'ятий
Висів тож від давніх літ.
Та з часом прогнили гвозді,
Вітер хрест розхолітав,
І Христос, вгорі розп'ятий,
Із хреста на землю впав [11, 132].

У цій поезії автор майстерно поєднав образ розп'ятого, стражденного Ісуса із лексемою трава, що виступає символом заспокоєння, тиші, забуття. Після тисячолітніх мук Христос на коротку мить спочив:

Тут сейчас трава висока,
Що росла вокруг хреста,
Радісно в свої обійми,
М'яко прийняла Христа [11, 133].

Наступні рядки поезії увиразнюють такі знакові семи символу хрест, як ганьба, безперервні муки:

Та нових не мавши гвоздів,
Щоб прибити знов Христа,
Хоч з соломи перевеслом
Прив'язали до хреста [11, 133].

У сучасному світі, на думку автора, винаходять різноманітні способи поєднання Христа з хрестом:

Силуються понад людськість
Будь-що-будь піднять Христа,
І хоч брехні перевеслом
Прив'язати до хреста [11, 134].

Часто Іван Франко вже в поезіях дає тлумачення своїх символів:
Вони бояться, що як хрест підгнилий –
Знак многолітніх наших кривд і мук –
Відновиться верх твоєї могили,
То Україні спадуть пута з рук [11, 462].

Доволі поширеним у письменника є нашарування різних значень в одній лексемі. Таке нашарування подибуємо в поезії «Задунайська пісня», де хрест одночасно актуалізує семи «оберіг» і «зброя»:

Незадовго над півмісяць
Хрест тут підійметься,
А о хрест той вся турецька
Сила розіб'ється [11, 94].

Ми вже згадували про наявність антитези в семантиці символічних позначень хреста. Іван Франко яскравим прикладом показав цю діалектичну тотожність протилежностей у поезії «Хрест Чигиринський», де хрест виступає і символом спасіння, радості, миру, і символом гніву, покарання, прокляття:

Гей в місті Чигирині, там церков – Спас святий.
В тій церкві хорониться козацький хрест старий.
На тім хресті донині ще давній запис єсть:
«Мир – мирним! На враждующих – сам Бог і його хрест!» [11, 90].

Хрест, як уже зазначалося, символізує страждання, важкий тягар, який лягає на плечі Ісуса Христа чи народу. Доцільно згадати й про те, що хрест може виступати і символом життєвого шляху індивіда, його болю, розпачу і переживань. Цілий спектр таких символічних значень проступає в поезії «В село ходив. Душа щемить і досі...», де автор висловлює свої гнітючі враження від побаченого:

Мов під хреста вагою, йшов я далі.
Радниця. Екзекутор. Три жиди.
Війт, присяжні і сплакані, зів'ялі
Баби. А там купками, то в ряди
Накидані мужицькі лахи вбогі,
Кожухи, ярма, шлеї... [11, 343].

Імпліцитно присутній образ-символ хрест у «Легенді про Пилата», його знакова семантика увиразнюється висловом «віддати на муки»:

Пилат Христа віддав катам на муки
І мовив: «Я не винен – вам бажалось!»
Взяв воду і, привселюдно вмивши руки,
Пішов обідать, мов ніщо й не сталось [11, 187].

Висновки. Аналіз символу хрест у поезіях Івана Франка свідчить

про глибокі духовні поривання автора, його надзвичайну обізнаність із хрестологічною тематикою і високу поетичну майстерність, що полягає у талановитому розкритті найрізноманітніших семантичних відтінків аналізованого символу. Автор переосмислює, збагачує, розгортає символічні ряди лексеми хрест, подає її в новому світлі, що дає право говорити про самотубутній, нерозгаданий феномен його символіки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аверинцев С. Софія – Логос: Словник / С. Аверинцев. – К. : Дух і літера, 1999. – 458 с.
2. Вільчинська Т. Концепт «Бог» у поемі Івана Франка «Мойсей» / Т. Вільчинська // Мат. Міжнар. наук. конгресу, прис. 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 року). – Львів : Видавничий центр Львівського НУ ім. І. Франка, 2008. – Т. 2. – С. 113–121.
3. Данілова А. Концепт хрест у новелах Василя Стефаника / А. Данілова // Семантика мови і тексту : мат. XI Міжнар. наук. конф. (Івано-Франківськ, 26-28 вересня 2012 року). – Івано-Франківськ, 2012. – С. 153–156.
4. Жайворонок В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
5. Керлот Х. Словарь символов / Х. Керлот. – М., 1994. – 608 с.
6. Кононенко В. Рідне слово / В. Кононенко. – К.: Богдан, 2002. – 303 с.
7. Кононенко В. Символи української мови / В. Кононенко. – Івано-Франківськ : Плай, 1996. – 272 с.
8. Лисий І. Семантика хреста в українському релігійному мистецтві / І. Лисий // Образ Христа в українській культурі. Видання 2-ге / В. С. Горський, Ю. І. Сватко, О. Б. Киричок та ін. – К. : Вид. дім «КМ Академія», 2003. – С. 175–188.
9. Мацько Л. Стилїстика української мови / Л. Мацько, О. Сидоренко, О. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 475 с.
10. Словник символів культури України / [За заг. ред. В. Коцура, О. Потапенка, М. Дмитренка]. – К. : Міленіум, 2002. – 260 с.
11. Франко І. Вибрані твори: У 3-х т. Іван Франко; [Ред. колегія: В. Скотний та ін/ упор. М. Шалата]. – Дрогобич : Коло, 2004. Т. 1: Поезії, поеми – 824 с.
12. Франко І. Із секретів поетичної творчості / Іван Франко // Франко І. Твори: У 50-ти т. – К. : Наукова думка, 1981. – Т. 31. – С. 45–119.